

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1993

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ 25ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1821

Η ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ ΤΟΥ 1821
ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΗΜΕΡΑ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν συμμετέχει στὸν ἐορτασμὸ τῆς συμβολικῆς ἐπετείου τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821.

Ὁ ἐορτασμὸς αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὕμνος καὶ θρηῆνος καὶ λογισμὸς.

Ὑμνος γιὰ τὸ θεσπέσιο ἔθνικὸ τόλμημα ποὺ ἐπὶ ἐννέα χρόνια συγκλόνισε τὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ συγκίνησε τοὺς αἰσθαντικοὺς ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης καὶ προπάντων εἶχε ἀπόληξη τὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος.

Λογισμὸς γιὰ τὶς κινητήριες δυνάμεις τοῦ ὑποδούλου Γένους πρὸς τὴν Ἐπανάσταση, γιὰ τὴν προετοιμασία της καὶ τὴ διεξαγωγή της, γιὰ τὸ πρόβλημα τὸ βασικό, ἂν ἔπρεπε τότε νὰ γίνῃ ἡ Ἐπανάσταση, γιὰ τὴν ἔναρξή της καὶ γιὰ τὶς κύριες φάσεις της, γιὰ τὴ μεγαλοσύνη της καὶ γιὰ τὶς ἀσχημίες της, γιὰ τὸ βαθμὸ τῆς ἐπιτυχίας της, γιὰ τὴν ἔκτοτε διαίωσή της, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Θρηῆνος ἢ μᾶλλον μνημόσυνο, θρηνητικὸ, ἀλλὰ καὶ δοξαστικὸ, γιὰ

τις ανθρώπινες υπάρξεις πὸν ἠθυσία τους ὑπῆρξε τὸ βαρὺ τίμημα τῆς ἐθνικῆς Ἐλευθερίας. Καὶ εἶναι πολὺ ἐκτεταμένος ὁ χάρτης, ὁ γεωγραφικός, τῆς μεγάλης αὐτῆς θυσίας, καὶ μόνο τῶν ἀμάχων: Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Κυδωνίες, Κύπρος, Χαλκιδική, Νάουσα, Χίος, Κάσος, Ψαρά, Κρήτη, Πελοπόννησος, Μεσολόγγι, καὶ τόσες ἄλλες περιοχὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου. Καὶ εἶναι πολὺ μεγάλος ὁ ἀριθμὸς τῶν μαχητῶν, ὅσοι ἔχασαν τὴ ζωὴ τους, αὐτοστρατευμένοι στὸν ἐθνικὸ ἀγώνα. Ἡρωας τοῦ Σολωμοῦ ἀναφέρεται σ' αὐτοὺς μὲ ἄκρα εὐλάβεια ὅπως σὲ πρόσωπα ἱερά: «Μὰ τίς ψυχὲς πὸν χάθηκαν τὸν Τοῦρκο πολεμώντας...». Ἔχει ὑπολογισθεῖ ὅτι χάθηκαν στὰ ἑννέα χρόνια¹ τῆς Ἐπαναστάσεως τὸ ἕνα τρίτο σχεδὸν τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὰ δύο τρίτα περίπου τοῦ πάγιου κεφαλαίου τῆς χώρας. Φαντάζεσθε, πόσες ἀνθρώπινες τραγωδίαι κρύπτονται πίσω ἀπὸ τοὺς ψυχρὸς αὐτοὺς ἀριθμούς: Πόσα μαρτύρια, πόσοι θάνατοι, πόσες ἀναπηρίες, πόσοι ἐξανδραποδισμοί! Ὄταν ἦρθε τὸ 1828 ὁ Καποδίστριας στὴν Ἑλλάδα βροῆκε πλῆθος γυναικὲς μὲ ὄρφανά, κάτισχνες μορφὲς ἀπὸ τὴν πείνα, καὶ πολλὰ ἐρείπια, καὶ διάλυση τῶν ἀρμῶν τῆς κοινωνίας. Καὶ χρειάσθηκε μεταξὺ ἄλλων νὰ στείλει χρήματα καὶ ἀνθρώπους στὰ σκλαβοπάζαρα τῆς Μεσογείου γιὰ ν' ἀπελευθερώσει σκλαβωμένα τέκνα τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπάνω ἀπὸ τὴ δυστυχία ὅμως, τὴν ἀπέραντη δυστυχία, ἐπάνω ἀπὸ τὰ πολλαπλὰ ἐρείπια, συντελέσθηκε ἡ ἀνάδειξη τῆς Ἑλλάδος σὲ κράτος ἀνεξάρτητο, μὲ περιορισμένο ἔστω ἔδαφος καὶ μὲ συμπερίληψη μικροῦ μέρους μόνον τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Καὶ αὐτὸ δικαιώνει τὸν ἑορταστικὸ χαρακτήρα τῆς 25ης Μαρτίου, ἡμέρας συμβολικῆς γιὰ τὴν ἔναρξη τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα.

Ἐὐλόγο τὸ ἐρώτημα : πῶς κατορθώθηκε ἡ Ἐπανάσταση;

Ἀξίζει νὰ τονισθεῖ πρῶτιστα, ὅτι ἡ Ἐπανάσταση δὲν ὑπῆρξε ἱστορικὸ γεγονός ἀπλῶς, δεκτικὸ ἐρμηνείας μὲ κοινωνιολογικὲς ἐξηγήσεις,

1. Γιὰ τὴν ἐννεάχρονη καὶ ὄχι ἐπτάχρονη, ὅπως συνήθως ἐμφανίζεται, διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, βλ. Ἀλεξάνδρου Δεσποτοπούλου, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος (Ἐκδόσεις Παπαζήση) 1979, σελ. 46 κ.ἐπ.

ἀλλὰ ἦταν ὑπεύθυνη πολιτικὴ πράξι τῆς ἠθικῆς πρωτοπορίας τοῦ Ἔθνους, καὶ ὕστερα ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ λαοῦ.

Ἔχει γίνεи λόγος συχνὰ γιὰ παλιγγενεσία τοῦ Ἔθνους τὸ 1821 ἢ τὸ 1830. Ἡ ἔκφραση ὅμως αὐτὴ δὲν ἔχει ἀκρίβεια. Τὸ Ἔθνος δὲν εἶχε παύσει ποτὲ νὰ ὑπάρχει. Οὔτε ὅταν εἶχε ὑποταχθεῖ, δηλαδὴ σχεδὸν αὐτοῦποταχθεῖ στοὺς Ρωμαίους μὲ τὸν ὀλέθριον διχασμὸ του. Οὔτε ὅταν ὑποτάχθηκε εἴτε ἡμιὑποτάχθηκε στοὺς Φράγκους. Οὔτε ἀκόμη ὅταν ὑποτάχθηκε στοὺς Ὀθωμανοὺς. Ἐπέζησε ὡς ὑπόδουλο καὶ διατήρησε τὴ γλώσσα του καὶ τὰ ἦθη του καὶ τὶς δημιουργικὰς του ἰκανότητες καὶ τὴν αὐτοσυνειδησία του.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ 1821, καί, τυπικά, μᾶλλον ἀπὸ τὴν 1 Ἰανουαρίου 1822 καὶ προπᾶντων ἀπὸ τὶς 3 Φεβρουαρίου 1830, ἀπέκτησε τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτησία του, καὶ μάλιστα γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἱστορία, ἐνιαῖα καὶ ρητά.

Στὴν ἀρχαιότητα δὲν εἶχε ποτὲ ὑπάρξει ἐνιαῖα ἑλληνικὴ πολιτεία. Καὶ στὸν θρυλικὸ Τρωϊκὸ πόλεμο, τὸν ἱστορημένον ἀπὸ τὸν Ὅμηρον, ὑπῆρξε πανελλήνια ἐκστρατεία, ὡς συμμαχία ὅμως ἀνεξαρτήτων κρατιδίων. Καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν Μηδικῶν πολέμων, συμμαχία πάλι, καὶ ὄχι τοῦ συνόλου τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν.

Ἐπῆρξε ὅμως αὐστηρὴ συνείδηση ἐθνικῆς ἐνότητας, ἐκφρασμένη μάλιστα ἐμφατικά, μὲ τὴ διάκριση Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων, καὶ ἄλλωστε καθιερωμένη καὶ θεσμικὰ μὲ τὸ ἀποκλειστικὰ ἑλληνικὸ θέσμιον τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων προπᾶντων.

Ἐπῆρξαν ἀκόμη προσπάθειες καὶ παροτρύνσεις γιὰ πολιτικὴ ἐνοποίηση τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀπὸ τὸν Περικλῆ ἤδη, καὶ ἀπὸ τὸν Γοργία, καὶ ἀπὸ τὸν Ἰσοκράτη, δίχως ὅμως τελεσφόρηση.

Καὶ οὔτε μὲ τὴ μεγαλουργία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου πραγματοποιήθηκε πολιτικὴ ἐνοποίηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἂν καὶ ὑπῆρξε τότε, καὶ ὕστερα, στὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων του καὶ τῶν ἐπιγόνων του, δημιουργία τοῦ μείζονος Ἑλληνισμοῦ σὲ τεράστια ἐδαφικὴ ἔκταση καὶ μὲ σύνδρομη πολιτιστικὴ δράση. Καὶ τότε ὑπῆρξε πολιτειακὸς διαφορισμὸς, καὶ τῆς

γύρω από τὸ Αἰγαῖο Πέλαγος Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξελληνισμένου χώρου τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀσίας.

Ὑπῆρξε μῆπως, ὅμως, ἐνιαία πολιτικὴ ἔκφραση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὄχι τυπικὰ βεβαίως, ἀλλὰ οὐσιαστικά, στὰ χρόνια τῆς ἐξελληνισμένης κάπως Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν Φραγκοκρατία; Ἡ ἀπάντηση εἶναι δύσκολη. Ἐξ ἄλλου, στοὺς τελευταίους αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση τῆς Βασιλεύουσας, ὁ πολιτειακὸς τεμαχισμὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀκόμη Ἑλληνισμοῦ ἀποτελεῖ ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Καὶ ἰδού, ἡ ὑποδούλωση τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Ὀθωμανὸ δυνάστη ἐπιφέρει τὴν ἠθικὴ συσπείρωσή τους, μὲ τὰ ἔκγονά της συναισθήματα πόνου, ἀλληλεγγύης, ἐλπίδας, καὶ διαμορφώνει τὴν αὐτοσυνείδηση τοῦ ὑπόδουλου Γένους, ὡς ἐνιαίου ἐφεξῆς ἱστορικοῦ ὑποκειμένου.

Συγκινητικώτατες εἶναι οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς Μούσας καὶ οἱ ἐκκλήσεις καὶ διακηρύξεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη λογίων πρὸς τὸν Πάπα καὶ πρὸς Αὐτοκράτορες καὶ Βασιλεῖς γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων, ἤδη ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα καὶ ὕστερα. Σᾶς θυμίζω τοὺς λαϊκοὺς θρήνους γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία καὶ τὴ λαϊκὴ πίστη γιὰ τὸ μέλλον: «πάλι μὲ χρόνια μὲ καιρούς ... ». Μνημονεύω ἀκόμη προσευχὴ τῶν Χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας: «Ἁγία Τριάς Προκνητὴ καὶ Σὺ Θεάνθρωπε Λόγε, δέξου τοὺς νεομάρτυρας τούτους, οὓς προσφέρει σου Γένος αἰχμάλωτον, καὶ ἀντίδος ἐλευθερίαν». Καὶ μνημονεύω ἐπίσης δύο μεγάλα ὀνόματα λογίων: Τὸν Ἰανὸ Λάσκαρι καὶ τὸν Μάρκο Μουσοῦρο, ἐλληνολάτρεις καὶ ἐλληνοκήρυκες πρὸς τὴ Χριστιανικὴ Εὐρώπη.

Ἐπὶ τρισήμισυ αἰῶνες καὶ πλέον ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἔζησε ὑπόδουλος, σὲ κατάστασι ἀνοχῆς τοῦ ἀπλῶς ἀπὸ τὸν ἀλλόθρησκο δυνάστη, καταπιεσμένος, ταπεινωμένος καὶ συχνὰ ὑπὸ καθεστῶς διωγμοῦ, πιστὸς ὅμως στὴ θρησκεία του καὶ στὶς παραδόσεις του, καὶ μὲ τὴν ἠθικὴ θαλπωρὴ τῆς Ἐκκλησίας του, ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἐξωμοτιῶν. Ἀποκλεισμένος ἀπὸ τὴν ἀκέραιη πολιτικὴ δράση, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ στρατιωτικὴ θητεία, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς θλιβερὲς περιπτώσεις κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες ἀρπαγῆς τέκνων του γιὰ κατάταξή τους σὲ τάγματα γε-

νιτσάρων, περιορίσθηκε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς στὴν οἰκονομικὴ δράση γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του, ἀλλὰ καὶ διατήρησε τὴν ἠθικὴ του εὐγένεια. Ἡ ψυχικὴ περισυλλογὴ του, ὑπαγορευμένη καὶ ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς του, εἶχε ὡς καρποὺς τὴν ἐκφρασμένην στὰ δημοτικὰ τραγούδια πνευματικὰ λιτὴ καὶ γνήσια βιοθεωρία καὶ φυσιολατρεία καὶ τὴ σύστοιχη ἠθικὴ ἀπλότητα καὶ ἀγνότητα. Παρὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνες ἔλλειψη σχολικῆς παιδείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σὲ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐπῆλθε ὅμως κατάπτωσή του ἕως τὴν ἐκβαρβάρωση.

Ἐπῆρχαν καὶ οἱ Ἕλληνες, οἱ διασπαρμένοι σὲ διάφορες χῶρες τῆς Εὐρώπης, μάλιστα καὶ οἱ ἐνισχυτικὲς τῆς μεταξύ τους ἀλληλεγγύης² Ἀδελφότητες², καὶ διατηροῦσαν τὸν ἠθικὸ δεσμό τους μὲ τὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα. Οἱ λογιώτεροι ἀπὸ αὐτοὺς βοηθοῦσαν γιὰ τὴ συντήρηση κάπως τῆς παιδείας στὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς μνήμης καὶ τῆς φήμης τῆς παραδοσιακῆς πνευματικότητας, καθὼς καὶ οἱ μοναχοὶ στὸν Ἄθω καὶ ἄλλοῦ, ἢ καὶ οἱ ὀλίγες Σχολὲς σὲ κάποιες πόλεις τῆς Χώρας, ἀλλὰ καὶ οἱ ταπεινοὶ ἱερεῖς μὲ τὴν περιορισμένη διδασκαλία τους, ὅ,τι ἔχει ὀνομασθεῖ Ἐκκλησιολογία², καὶ ἀκόμη ὁ ἐκκλησιασμὸς τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἀκρόαση τῆς θείας λειτουργίας.

Ἐξ ἄλλου, μὲ τὸ σύστημα τῶν Κοινοτήτων ὑπῆρξε διοικητικὴ σὲ κάποιο βαθμὸ ἀὐτονομία τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, καὶ παρέμεινε ἄριστα ὀργανωμένος ὁ κοινωνικὸς χῶρος, ὁ πρόσφορος γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς τους. Καὶ προπάντων, δὲν ἀφανίσθηκε ποτὲ ὁ κρυφὸς πόθος τους γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ξένη ἐξουσία καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ παλιγγενεσία τοῦ Γένους. Δὲν περίμεναν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες τὴν διάδοσιν τῆς δυτικο-ευρωπαϊκῆς ἰδεολογίας τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τοῦ ἐπαναστατισμοῦ, γιὰ νὰ ἐπιθυμήσουν καὶ νὰ ἐπιχειρήσουν τὴν κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τους. Ἦταν ἠθικὰ προετοιμασμένοι ἀπὸ καιρὸ γιὰ νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ νὰ πολεμήσουν πρὸς ἀπε-

2. Βλ. Μ. Manoussacas, *The History of the Greek Confraternity ... of Venice* (Offspring, *Modern Greek Studies Yearbook*, University of Minnesota, 5, 1989).

λευθέρωσή τους. Καὶ ἄλλωστε ὄχι μόνο ὑπῆρχαν σὲ δυσπρόσιτες περιοχὲς ἔνοπλες ὁμάδες, ἀντίθετες ἐνεργὰ πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία, οἱ περίφημοι “Κλέφτες”, ἀλλὰ καὶ συνέβησαν ὁργανωμένες ἐπαναστατικὲς ἐξεγέρσεις τοῦ λαοῦ σὲ ὀρισμένες περιοχὲς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ὅταν ἐμφανίζονταν οἱ περιστάσεις νὰ παρέχουν κάποια ἐλπίδα γιὰ τελεσφόρηση τῶν ἐπαναστατικῶν πρωτοβουλιῶν.

Ἡ Ἐπανάσταση ὅμως τοῦ 1821 εἶχε πολὺ φροντισμένη προετοιμασία, καὶ ἄλλωστε ἀποφασίσθηκε, ἀφοῦ εἶχαν προϋπάρξει ἤδη σπουδαῖες ἐπιδόσεις τοῦ Ἔθνους, χορηγικὲς δυνατοτήτων γιὰ τὴ διεξαγωγὴ της.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα, ἄρχισε νὰ συντελεῖται ραγδαία πρόοδος στὴν οἰκονομία τῶν Ἑλλήνων, μὲ τὴ δραστήρια ἐργασία ἱκανῶν καὶ τολμηρῶν ἐμπόρων καὶ ναυτικῶν. Ὑπῆρξαν τότε γι' αὐτοὺς εὐνοϊκοὶ ὄροι ἐργασίας, μάλιστα καὶ ἀπὸ τὶς ρωσσοτουρκικὲς Συνθήκες τοῦ 1774 καὶ ὕστερα, καὶ μεγάλες εὐκαιρίες πλουτισμοῦ στὰ χρόνια τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῶν Ναπολεοντείων πολέμων. Ἡ πρόοδος τῆς οἰκονομίας συνοδεύθηκε τότε καὶ ἀπὸ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, μὲ τὴν ἴδρυση νέων σχολείων, μὲ τὴν αὐξηση τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων, μὲ τὴν ἐξοχη δράση τῶν Διδασκάλων τοῦ Γένους. Αὐτὰ ὅλα ἐνίσχυσαν τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ Ἔθνους γιὰ τὸ μέλλον του. Ὁ Κοραῖς ἔγραφε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1814: «Υπάρχουν σημεῖα ἀναντίρρητα, ὅτι ἐξύπνησε τέλος πάντων ἡ ταλαίπωρος Ἑλλάς· καὶ ἡ ἐξύπνησις αὐτὴ προετοιμάζει καὶ τὴν μέλλουσαν ἐλευθερίαν». Ὁ Καποδίστριας τὸ 1818 χαρακτήρισε τὴν πρόοδο τῆς ναυτιλίας καὶ τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν ἀνθιση τῆς παιδείας ὡς “κινήτριες δυνάμεις” γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδος. Ἡδη, ἐξ ἄλλου, τὸ 1806, στὴν περίφημη “Ἑλληνικὴ Νομαρχία”, τὴν ἀφιερωμένη στὸν Ρήγα Φεραῖο, “Πρόδρομο μιᾶς ταχέας ἐλευθερόσεως τῆς κοινῆς Πατρίδος μας Ἑλλάδος”, διακηρύχεται: «... εἶναι ἀδύνατον αἱ ἑλληνικαὶ ψυχαὶ νὰ κοιμηθοῦν πλέον εἰς τὴν ληθαργίαν τῆς τυραννίας».

Ὑπῆρχε λοιπὸν κάτι σὰν ὠρίμανση τῶν λεγομένων ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν γιὰ τὴν Ἐπανάσταση, καὶ ἀκόμη κάποια ἰδεολογικὴ προετοιμασία πρὸς αὐτήν, μὲ αὐτοχθονικὲς μᾶλλον βαθιὲς ρίζες, ἀλλὰ καὶ μὲ

ἀναζωπυρωτικές ἐπενέργειες τῆς δυτικο-ευρωπαϊκῆς φιλελευθέρης ἰδεολογίας στό ἐπαναστατικό φρόνημα, κάποιων λογίων ἰδιαίτερα.

Δὲν ἐπαρκοῦσαν ὅμως αὐτὰ ὅλα γιὰ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ Ἐπανάσταση. Γιὰ τὴν παράτολμη αὐτὴ ἐπιχείρηση χρειάζεται πάντοτε καὶ ἡ ὑπεύθυνη πρωτοβουλία τολμηρῶν ἀνδρῶν.

Ἡ Ἐπανάσταση ἀποτελεῖ πολιτικὴ πράξη ἔσχατου βαθμοῦ, ἐπιχειρητέα, μόνον ἂν ἡ ἐπίτευξη τοῦ ἠθικὰ ὑψηλοῦ σκοποῦ της δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ἄλλο δυνατὴ. Βέβαια, οἱ ἀποφάσεις τῶν νηφάλιων πολιτικῶν πρὸς ἐπιχείρηση ἐπαναστάσεως διέπονται καὶ ἀπὸ ὑπολογισμοὺς πρόσθετους: ποιὸς εἶναι ὁ βαθμὸς πιθανότητος νὰ ἐπιτύχει ἡ ἐπανάσταση· ποιὸ εἶναι τὸ μέγεθος τῶν ἐνδεχομένων ἀπωλειῶν, ἀνθρώπινων καὶ ἄλλων· ποιὸς οἱ ἀναμενόμενες συνέπειες τῆς τυχόν ἀποτυχίας της³. Ὁ φλογερὸς πατριωτισμὸς ὅμως παραμερίζει τελικὰ τοὺς ἀπαιτητικὸς αὐτοὺς διαλογισμοὺς τῶν νηφάλιων πολιτικῶν. Ἡ ἐπανάσταση ἀποφασίζεται ἀπὸ ἠθικὸ πάθος μὲ ὑπερεκτίμηση τῶν δυνατοτήτων καὶ μὲ ὑποτίμηση τῶν κινδύνων.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1814 ὁ Σκουφᾶς, ὁ Τσακάλωφ καὶ ὁ Ξάνθος, ὑποκινημένοι ἀπὸ φρόνημα πατριωτικὸ ὑψηλοῦ βαθμοῦ, ἔδωκαν τὴν ἐκκίνηση πρὸς τὴν πολυφρόντιδη καὶ μυστικώτατη προετοιμασία γιὰ τὸ μέγα ἐθνικὸ Μυστήριον, τὴν ἀπελευθερωτικὴ Ἐπανάσταση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀπὸ αὐτοὺς ἰδρύθηκε τὴν ἡμέρα πιθανότατα ἐκείνη στὴν Ὀδησσὸ ἡ ἀξιοθαύμαστη “Φιλικὴ Ἐταιρεία”, μὲ πρότυπο κάπως τὶς μυστικὲς Ἐταιρεῖες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ διαποτισμένη ἀπὸ ἱερὸ σχεδὸν συναίσθημα ἑλληνικοῦ πατριωτισμοῦ καὶ προσαρμοσμένη στὴν ἑλληνικὴ τότε πραγματικότητα ὡς πρὸς τὸ πρόγραμμα, ὥστε νὰ μὴ περιέχει πολιτικὸς στόχους διασπαστικὸς τῆς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων σύμπνοιας.

Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία στὴν ἄρθρωσή της καὶ ἀπὸ τὸν σκοπὸ της ὑπῆρξε μυστικὴ ἐπαναστατικὴ Ἐταιρεία. Οἱ δημιουργοὶ της πίστευαν,

3. Βλ. Constantin Despotopoulos, *Etudes sur la liberté*, Paris, 1974, σελ. 43.

ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπρεπε νὰ προσδοκοῦν τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας τους ἀπὸ τὴν «φιλανθρωπίαν τῶν χριστιανῶν βασιλέων», ἀλλὰ νὰ προβοῦν μόνοι στὴν κατάκτησή τῆς ἐλευθερίας τους, βασισμένοι στὶς ἰδικές τους δυνάμεις. Ἡ παράτολμη αὐτὴ πίστις ἐνεῖχε ἀπόρριψη καὶ τῆς ὑποστηριζόμενης τότε γνώμης, ὅτι ἦταν δυνατὸν ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία νὰ ἀλωθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἐκ τῶν ἔσω, βαθμιαῖα καὶ εἰρηνικά, χωρὶς νὰ ἐκτεθεῖ τὸ Ἔθνος στὸν κίνδυνον ἀπωλειῶν, τεράστιων μᾶλλον, καὶ ἀφανισμοῦ τοῦ ἴσως, ὅπως μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ ἐξέγερσή του· ὅτι ἔπρεπε ἄρα ἢ συμπεριφορὰ τους νὰ διέπεται ἀπὸ νομιμοφροσύνη πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴ Ἐξουσία, καὶ νὰ συνεχίζεται ἀπλῶς ἡ προσπάθειά τους γιὰ κοινωνικὴ ἀνοδο μὲ τὶς ἐπιδόσεις τους ἰδιαίτερα στὴν οἰκονομία καὶ στὶς ἐπιστῆμες καὶ μὲ κατάληψη θέσεων ὑψηλῶν στὴν διοικητικὴ ἱεραρχία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὥστε νὰ ἀποβοῦν σιωπηρὰ κυρίαρχη τάξη.

Οἱ ἄνδρες τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας θεωροῦσαν ἔωλη καὶ φρούδα τὴ συντηρητικὴ αὐτὴ πολιτικὴ, ὡς ὑποτιμητικὴ ἐξ ἄλλου τῶν ἔγκαιρων ἀντιδράσεων τῶν Τούρκων στὴν ὑπέρμετρη κοινωνικὴ ἀνοδο τῶν «ραγιαδῶν», καὶ ἦταν ἀποφασισμένοι ἀνένδοτα νὰ συντάξουν τοὺς ὁμοεθνεῖς τους, καὶ νὰ τοὺς ἐκβιάσουν ἀκόμη πρὸς τὴν Ἐπανάσταση. Τελικά, ὕστερ' ἀπὸ ἐκπληκτικὴ συνωμοτικὴ δράση ἐπτὰ ἐτῶν, ἀποφάσισε⁴ ἡ ἡγεσία τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1820, ὅτι ἔφθασε ὁ καιρὸς γιὰ τὴν Ἐπανάσταση, καὶ ἀποτόλμησε τὴν ἔναρξή της σὲ δύο μέτωπα: στὴ Μολδαβία τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1821 καὶ στὴν Ἑλλάδα τὸν Μάρτιον τοῦ 1821.

Δὲν εἰσακούσθησαν οἱ ἐπισημάνσεις τοῦ Καποδίστρια, ὅτι ὁ καιρὸς ἦταν ἀπρόσφορος, μὲ τὸν κίνδυνον, ἡ ὀργανωμένη ἀντιδραστικὴ Εὐρώπη νὰ ἐπέμβει καὶ αὐτὴ ἐναντίον τῆς ἐθνεγεροσύνης τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐξά-

4. Βλ. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, Ἡ Ἀπόφασις περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι, 1965. Πρβλ. Ἀποστόλου Δασκαλάκη, Ἡ ἔναρξις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, Ἀθήναι, 1962.

πλωση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἦταν ἤδη τόσο μεγάλη, ὥστε κινδύνευε ἀπὸ ἡμέρα σὲ ἡμέρα νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἢ ὑπαρξή της, καὶ ἄρα δὲν ἐπέτρεπε ἡ κατάσταση νὰ ἀναβληθεῖ ἡ Ἐπανάσταση γιὰ εὐθετώτερο χρόνο.

Καὶ πράγματι ἔμαθαν κάποτε οἱ Τούρκοι τὴν ὑπαρξὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Καὶ τότε ἄρχισε ἡ Ἐπανάσταση ἐσπευσμένα, μὲ ἀπόφαση καὶ διακήρυξη τοῦ Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, ὡς ἀρχηγοῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀλλὰ μᾶλλον πρόωρα, χωρὶς νὰ ὑπάρξουν καὶ δίχως νὰ συντρέξουν οἱ προϋποθέσεις ὅλες, ὅσες καθόριζε τὸ ἐκπονημένο τότε Σχέδιο γιὰ τὴν Ἐπανάσταση: Δὲν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἡ προετοιμασία γιὰ συγκέντρωση χρημάτων καὶ ὀπλισμοῦ. Δὲν εἶχε κατορθωθεῖ νὰ πυρποληθεῖ ὁ τούρκικος στόλος στὸν ναύσταθμό του.

Ὁ κίνδυνος ὁ ἄμεσος νὰ ἐπέμβῃ καὶ ἡ Ἱερὰ Συμμαχία ἢ ἀκριβέστερα ἡ Πενταπλὴ Συμμαχία τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης ἐναντίον τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων ἀποφεύχθηκε μόλις, μὲ τοὺς ἐπιδέξιους διπλωματικούς χειρισμοὺς τοῦ Καποδίστρια στὸ Λάνυπαχ, ὡς κύριον συμβούλου τοῦ Ρώσσου αὐτοκράτορος. Ὅπως γράφει ὁ Σπηλιάδης, ὁ Καποδίστριας κατόρθωσε τότε «νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα ἐπανασταῖσαν διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ψήφου».

Οἱ Ἕλληνες ὁμως, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Σμύρνη, στὶς Κυνδωνίες, στὴν Κύπρο ἔζησαν ἡμέρες φρίκης, μὲ σφαγὲς καὶ διωγμοὺς πολλαπλοῦς. Περιορίστηκαν οἱ διωγμοὶ καὶ οἱ θανατώσεις Ἑλλήνων, ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Πέμπτου, μὲ τὸ ἔντονο διάβημα τοῦ Ρώσσου Πρέσβη Στρογκόνωφ καὶ μὲ διακριτικὲς συστάσεις πρὸς τοὺς Τούρκους τοῦ Αὐστριακοῦ Πρέσβη.

Οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Ἑλλήνων στὴ Μολδοβλαχία, ὕστερ' ἀπὸ ἡρωϊκώτατους πολύμηρους ἀγῶνες τῶν ἐπιλέκτων μεταξύ τους, παρὰ τὴν ἀποθάρρυνση καὶ τὴ λιποταξία ὀρισμένων ομάδων, ἔληξαν μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ πράξεις ὑπέρτατης αὐτοθυσίας Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν. Παρὰ τὴ φαινόμενη ὁμως ἀποτυχία, ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων στὴ Μολδοβλαχία ὑπῆρξε πολυτιμώτατη

για την Ἑλληνική Ἐπανάσταση, καθὼς ἀποτελέσασε ἀντιπερισπασμό, παραπλανητικὸ τῶν Τούρκων. Νόμισε τότε ἡ Κυβέρνηση τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας, ὅτι ὁ μικρὸς ἐπαναστατικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Ὑψηλάντη ἦταν προπομπὸς τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ, καὶ ἀναγκάσθηκε νὰ κινητοποιήσει μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις πρὸς τὴ Μολδοβλαχία καὶ νὰ κρατήσει ἐπὶ χρόνον πολὺ μεγάλες στρατιωτικὲς δυνάμεις γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς Πρωτεύουσας, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάτες νὰ ἔχουν στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα ἐναντίον τους, ἀρχικὰ τουλάχιστον, μόνο τὶς ἐπιτόπιες τουρκικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις⁵.

Στὴν Πελοπόννησο καὶ στὴν Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ σὲ πολλὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, τοπικὲς ἐξεγέρσεις, κλιμακωμένες ἀπὸ Μάρτιο ἕως Ἰούλιο τοῦ 1821, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐδραιωθεῖ ἡ Ἐπανάσταση καὶ οἱ ἔκγονές της ἐλληνικὲς διοικήσεις νὰ ἐλέγχουν τὰ ἐπαναστατημένα ἕως τότε νησιά καὶ ὀλόκληρη σχεδὸν τὴν Πελοπόννησο καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐβοίας.

Σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, καὶ συγκεκριμένα σὲ περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ στὴ Χίο, οἱ ἐπαναστατικὲς ἐξεγέρσεις τῶν Ἑλλήνων, τὸ 1821 καὶ τὸ 1822, κατέληξαν σὲ ἐθνικὲς τραγωδίες. Ὄνόματα ἐκφραστικὰ τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν δραμάτων: Πολύγυρος, Καρνές, Κασσάνδρα, Σιθωνία, Ἰερισσός, Μαδεμοχώρια, Νάουσα, Ὀλυμπος, καὶ ἄλλα. Ὁ ἐνθουσιασμὸς ἀπλῶς, στὴ δημόσια δράση κατ' ἐξοχὴν, εἶναι ὀλέθριος σύμβουλος, ὅταν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ ἐκτίμηση ὀρθὴ τῶν ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων. Οἱ δημόσιοι ἄνδρες ὀφείλουν νὰ μὴ ἀγνοοῦν τὴ ρήση τοῦ Σόλωνος: «εἷ ἔρδειν πειρώμενος, οὐ προνοήσας, ἔς μεγάλην ἄτην καὶ χαλεπὴν ἔπεσεν».

Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση ἐπικράτησε τὸ 1821, ὅπου οἱ Ἕλληνες ὑπερεπεροῦσαν ἀριθμητικὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωγραφικὴ θέση καὶ σύσταση τῆς περιοχῆς ἦταν πρόσφορη, μὲ τιμητικὴ ὡς πρὸς τὸ δεύτερο

5. Βλ. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, Πολιτικὴ Ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, 1979, σ. 158.

αὐτὸ ἐξαίρεση κάπως τῆς Σάμου, τῶν Ψαρῶν καὶ ἄλλων ἀκόμη νησιῶν.

Κατορθώθηκε ὅμως ἡ ἔναρξή της, ἢ μᾶλλον οἱ πολλὲς τοπικὲς ἐνάρξεις της κατορθώθηκαν, μὲ τὴν παράτολμη πρωτοβουλία καὶ τὴν ἐξαίρετη δεξιότητά των κατὰ περιοχὰς ἀρχηγῶν, κατὰ κανόνα μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, μὲ τὴν πατριωτικὴ ἔξαρση τῆς μεγάλης μερίδας τοῦ λαοῦ, ἢ καὶ μὲ τὴν ἥρωικὴ αὐτοθυσίαν ὀρισμένων ἀρχιερέων καὶ προκρίτων. Ἐξ ἄλλου, ὑπῆρξε καὶ ἡ εὐνοϊκὴ συγκυρία νὰ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μέγα μέρος τῶν ἐπιτόπιων τουρκικῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων γιὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις χρειάσθηκε τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐπὶ ἑννέα χρόνια, καὶ τὴν ἐπέμβαση ὅμως τελικὰ τῆς Ρωσσίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, γιὰ νὰ καταλήξει τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1830 εἰς τὴν διεθνῆ ἀναγνώρισιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνεξάρτητου κράτους, ἔστω μὲ περιορισμένον ἔδαφος. Στὴν ἑννεάχρονη αὐτὴ διάρκειαν ὑπῆρξαν ἐπιτυχίες καὶ ἀποτυχίες, μὲ ἀνθρώπινες ἀπώλειαι βαρύτεραι πάντοτε, ὡς καὶ διακυμάνσεις ἔντονες τῆς ἰσχύος τῆς Ἐπαναστάσεως.

Γιὰ τὴν γνωσιακὴν προσέγγισιν τῆς παλλόμενης καὶ συχνὰ σφαδάζουσας ἱστορικῆς πραγματικότητος ἐκείνης, τῆς ὀνομασμένης Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις, εἶναι χρήσιμον νὰ διακριθοῦν τέσσαρες περίοδοι εἴτε φάσεις της⁶.

Πρώτη, ἡ ἔναρξις καὶ τοπικὴ ἐπικράτησις τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ ἔτος 1821. Δεύτερη, ἡ σταθεροποίησις τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ἔτη 1822 καὶ 1823, μὲ τὴν ἐνιαίαν διοικητικὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐπαναστατημένων περιοχῶν καὶ μὲ πολεμικὰς ἐπιτυχίας τῶν Ἑλλήνων, καθὼς προπάντων ἡ νίκη εἰς τὰ Δερβενάκια ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ ἡ ἀνατίναξις τῆς τουρκικῆς ναυαρχίδας εἰς τὴν Χίο ἀπὸ τὸν Κανάρη. Τρίτη, ἡ ὑποχώρησις τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ χρόνια 1824 ἕως 1827, παρὰ τοὺς ἔξοχους ἥρωισμούς καὶ τότε : μὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Κᾶσου καὶ τῶν Ψαρῶν, μὲ τὶς ἐπιτυχίας καὶ ἀπανθρωπίαις τῶν Τούρκων εἰς τὴν Κρήτην, μὲ τὴν ἀπόβασιν

6. Βλ. Ἀλεξάνδρου Δεσποτοπούλου, *Μελέταις Πολιτικῆς Ἱστορίας* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν) 1989, σελ. 78 κ.ἐπ.

αιγυπτιακοῦ στρατοῦ στήν Πελοπόννησο, με τήν πτώση τοῦ Μεσολογίου, καί παρὰ τήν προσωρινή ἀνάκαμψη κάπως στήν Στερεά Ἑλλάδα, ὅστερ' ἀπό τίς σπουδαῖες πολεμικῆς ἐπιτυχίες τοῦ Καραϊσκάκη, με τήν ἦττα καί διάλυση τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου στό Φάληρο καί με τήν παράδοση τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν στούς Τούρκους. Πρέπει ἐξ ἄλλου νά τονισθεῖ, ὅτι καίρια αἰτία γιά τήν κάμψη τῆς Ἐπαναστάσεως ἦταν ὄχι μόνο ἡ πῶς δυναμική δράση τῶν Τούρκων, ἐνισχυμένων καί ἀπό τοὺς Αἰγυπτίους, γιά τήν με κάθε τρόπο καταστολή της, ἢ καί ἡ σχεδόν ἐξάντληση, ὅπως ἦταν φυσικό, τῶν οικονομικῶν πόρων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλά ἐπίσης εἴτε κατ' ἐξοχήν ὁ τρισάθλιος ἐμφύλιος πόλεμος, ὁ προκλημένος ἀπό τήν Διχόνοια, με ρίζα τίς συγκρούσεις προσωπικῶν φιλοδοξιῶν καί τίς ἀντιθέσεις οικονομικῶν συμφερόντων. Οἱ ἀσχημίαι, οἱ διαπραγμένες στή διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, εἶναι ἀκατονόμαστες, ἀπόψε μάλιστα. Κατονομαστές ὅμως, ἢ ἔστω ὑπομνηστές διάτορα, εἶναι οἱ παρ' ὀλίγον καταστροφικῆς γιά τὸν ἱερὸν ἀγῶνα συνέπειές του.

Καί ἰδοῦ, ἡ τέταρτη περίοδος τῆς Ἐπαναστάσεως: ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1828, ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1830, με τήν ἀφιξη τοῦ Καποδίστρια στήν Ἑλλάδα, ὡς Κυβερνήτη ἐκλεγμένου ἀπὸ τήν Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Τροιζήρας, καί με τὴ θαυμαστὴ ἀνοικοδομητικὴ δράση του γιά τήν Ἐπανάσταση καί γιά τήν Ἑλλάδα. Με τίς ἔξοχες πρωτοβουλίες του ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, με τὸ μέγα κύρος του ἀνὰ τήν Εὐρώπη, καί με τήν εὐστοχὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ του, ἐπιτεύχθηκε νά ἀναζωπυρωθεῖ ἡ Ἐπανάσταση, νά ἀναδιοργανωθοῦν οἱ διαλυμένες ἔνοπλες δυνάμεις καί νά καθορισθοῦν γι' αὐτὲς διπλωματικὰ ἐκμεταλλεύσιμες ἀποστολές, νά ἀνασυγκροτηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ ἡ παραλυμένη οἰκονομία, καί ἄλλα πολλὰ γιά τὸ ἄμεσο παρὸν καί τὸ ἐγγὺς μέλλον τῆς ἐρειπωμένης τότε χώρας, πρὸς ἀνύψωση τοῦ λαοῦ ἰδιαίτερα καί ἀνάπλαση τῆς νέας γενεᾶς. Ἀπὸ αὐτὸν⁷ κυρίως κατορθώθηκε ὁ αἴσιος τερματισμὸς τῆς Ἐπαναστάσεως,

7. Βλ. Ἀλεξάνδρου Δεσποτοπούλου, Ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας καί ἡ Ἀπελευθέρωσις τῆς Ἑλλάδος (Διδακτορικὴ Διατριβή), Ἀθῆναι, 1954, Ἑλένης Κούκ-

μὲ τῇ διεθνῇ ἀναγνώριση τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀνεξαρτήτου Κράτους. Πραγματώθηκε ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ ὕστερ' ἀπὸ τὸν ἐξαναγκασμὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας μὲ τῇ Συνθήκῃ τῆς Ἀδριανουπόλεως νὰ ὑποκύψει καὶ νὰ ἀποδεχθεῖ ὅ,τι θὰ ἀποφάσιζαν οἱ τρεῖς Μεγάλες Δυνάμεις, Ρωσσία, Γαλλία καὶ Ἀγγλία. Εἶχε συμβεῖ τὸ ἀδιανόητο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γεγονός, οἱ ἐνωμένοι στόλοι τους νὰ καταστρέψουν τὸν τουρκοαιγυπτιακὸ στόλο στὸ Ναυαρίνο, τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1827. Εἶχε ἀκολουθήσει, τὸ 1828 καὶ τὸ 1829, ὁ Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ οἱ ἀλλεπάλληλες τελικὰ ἤττες τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὥστε ὑπὸ τὴν πίεση τῆς ρωσσικῆς προελάσεως νὰ στέρξει ἡ Ὀθωμανικὴ Ἀυτοκρατορία τὴ σύναψη τῆς Συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1829.

Τὰ διεθνῆ αὐτὰ γεγονότα ἦταν μιὰ διάσταση ἄλλη τοῦ ἠθικοῦ θριάμβου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως: νὰ ἔχει προκαλέσει τὸ ἠθικὰ παρήγορο φαινόμενον τοῦ φιλελληνισμοῦ καὶ νὰ ἐπιτύχει, ὥστε διαμέσου καὶ αὐτοῦ οἱ συντηρητικὲς τότε καὶ προπάντων ἀντεπαναστατικὲς Εὐρωπαϊκὲς Ἐπικράτειες νὰ συμπράξουν μεταξύ τους καὶ νὰ προβοῦν καὶ σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις ὑπὲρ μιᾶς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος, σὲ ὅσο βαθμὸ συντελέσθηκε, ὑπῆρξε ἄρα τὸ ἀποτέλεσμα ὅχι μόνον τῆς παράτολμης πρωτοβουλίας τῶν ἀνδρῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, καὶ τῶν ἠρωισμῶν, τῶν θυσιῶν καὶ τῆς καρτερίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνεργότατης συμβολῆς τῶν τριῶν Μεγάλων τότε Δυνάμεων, Ρωσσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας, ὑποκινημένης καὶ ἀπὸ τὰ πολιτικά τους συμφέροντα, καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαγορεύσεις τῶν φιλελλήνων καὶ τῶν κρυπτοφιλελλήνων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιδέξιες εἰσηγήσεις τοῦ μεγάλου Ἑλληνα καὶ Εὐρωπαϊοῦ πολιτικοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια. Ἴδου μικρὸ δεῖγμα τοῦ ἠθους καὶ τοῦ ὕφους τῆς

κου, Ἰωάννης Καποδίστριας — Ὁ ἄνθρωπος, ὁ διπλωμάτης : 1800-1828 (Ἐκδόσεις Βιβλιοπωλείου τῆς Ἑστίας) 1978, Διονυσίου Μαντζουλίνου, Ἰωάννης Καποδίστριας 1776-1831 (Ἐκδόσεις Βιβλιοπωλείου τῆς Ἑστίας), 2 τόμοι, 1990.

πρὸς τοὺς ξένους πολιτικῆς του, ἀπὸ Ὑπόμνημά του «πρὸς τὰ Ἀνακτοβούλια Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας», γιὰ τὴν ἐπιτάχυνση τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεταξὺ τους περὶ τῆς Ἑλλάδος Συνθήκης τοῦ 1827. Ἔχει ἡμερομηνία 31 Αὐγούστου 1827, δηλαδή ὀλίγες ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴ Ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου, καὶ μεταξὺ ἄλλων περιέχει τὰ ἐξῆς: « . . . πόλεις, κῶμαι, χωριά, κατεστραμμένα, ἐρείπια, ἔρημα. Καὶ μένει τοῦτο μόνον εἰς τὸν πολυπαθῆ καὶ θαυμάσιον τόπον, ὁ ἀρχαιότροπος τῶν οἰκητόρων αὐτοῦ χαρακτήρ καὶ ἀπόφασις αὐτῶν ὁμόφυχός τε καὶ ἄτρεπτος, μηδέποτε νὰ ὑποστῶσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν, οὐδ' ἄλλον ξένον ζυγόν ὅποιονδήποτε».

Παρήλθαν ἔκτοτε, δηλαδή ἀπὸ τὴ διεθνή, τὸν Φεβρουάριο 1830, ἀναγνώριση τοῦ ἐλληνικοῦ ἀνεξάρτητου Κράτους, ἑκατὸν ἐξήντα τρία ἔτη, μεγάλης ἄλλωστε πυκνότητος σὲ ἱστορικὰ γεγονότα.

Βαρύ, μεταίστορικό μᾶλλον, προβάλλει ἤδη τὸ ἐρώτημα: Τὰ πεπραγμένα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους στὶς δεκαεῖς δεκαετίες ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση δικαίωσαν ἄραγε τὶς τεράστιες θυσίες καὶ τοὺς ἔξοχους ἡρωισμοὺς τῆς γενεᾶς ἐκείνης τῶν Ἑλλήνων, ἢ καὶ τὶς ὑψηλὲς προσδοκίες Ἑλλήνων καὶ ξένων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ Ἀνάσταση τοῦ Γένους;

Ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς πρώτους Φιλικούς, ὁ καὶ πιὸ μορφωμένος ἀπὸ τοὺς τρεῖς, ὁ Τσακάλωφ, ἐπηρεασμένος καὶ ἀπὸ τὴν πρόσφατη δολοφονία τοῦ Καποδίστρια καὶ τὴν πολιτικὴ τότε καὶ οἰκονομικὴ δυσπραγία τοῦ Ἔθνους, εἶχε ἤδη ἐκφράσει πρὸς τὸν Ξάνθο, συνιδρυτὴ ἐπίσης τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὸ πενιχρὸ ἀποτέλεσμα τῆς Ἐπαναστάσεως, δυσανάλογο πρὸς τοὺς σκοποὺς της καὶ πρὸς τὶς θυσίες τοῦ Ἔθνους.

Ἐμεῖς σήμερα, στηριγμένοι στὰ ἔκτοτε γεγονότα, ἔχομε τὴν δυνατότητα νὰ εἶμαστε πιὸ θετικοὶ στὴν ἀποτίμησιν τῶν συνεπειῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Γνωρίζομε τὶς ἀδυναμίες τοῦ ἔκγονου της μικροδιάστατου κράτους, ἰδιαίτερα στὶς πρώτες δεκαετίες ἀπὸ τὴν ἰδρυσή του, καθὼς ἦταν βαρυνένο μὲ διπλὴ δυσεκπλήρωτη ἀποστολή: ἀνασυγκρότηση τῆς ἐρειπωμένης χώρας καὶ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας της, ἀπελευθέρωση τῶν

άλυτρώτων περιοχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ⁸. Γνωρίζομε ὁμως καὶ τὶς ἀξιό-
 τατες ἐπιδόσεις του, καὶ εἰδικώτερα: τὶς διαδοχικὲς ἐπιτεύξεις τῆς ἀλυ-
 τρωτικῆς πολιτικῆς, στὰ χρόνια 1864, 1881, 1913, 1923, 1947, ὥστε
 ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἔκταση 47.516 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων τὸ ἐθνικὸ
 ἔδαφος νὰ ἔχει σήμερα φτάσει ἕως τὴν ἔκταση 131.944 τετραγωνικῶν
 χιλιομέτρων· τὴ θέσπιση δημοκρατικῶν Συνταγμάτων καὶ τὸ 1844 καὶ
 τὸ 1864 κατὰ προήγηση ἀπὸ τὴν Συνταγματικὴ Νομοθεσία τῶν ἄλλων
 χωρῶν τῆς Εὐρώπης· τὸ γενναῖο μέτρο τοῦ Πρωθυπουργοῦ Ἀλέξανδρου
 Κουμουνδούρου, συνεχιστῆ κάπως τῆς φιλολαϊκῆς Καποδιστριακῆς πολι-
 τικῆς, νὰ θεσπίσει τὴ διανομὴ τῶν ἐθνικῶν γαιῶν στοὺς ἀκτήμονες τὸ
 1871· τὴν ἐξάπλωση τῆς παιδείας στὸ λαὸ καὶ τὶς ἔξοχες πνευματικὲς
 ἐπιδόσεις προικισμένων Ἑλλήνων· τὴν ἄξια νὰ ὀνομασθεῖ ἑλληνικὸ οἰκο-
 νομικὸ θαῦμα ἐποικοδομητικὴ ἔνταξη τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου διακοσίων
 χιλιάδων τουλάχιστον προσφύγων τοῦ 1922 στὴν οἰκονομία καὶ στὴν
 κοινωνία τῆς Ἑλλάδος τῶν πέντε μόλις ἑκατομμυρίων πληθυσμοῦ· καὶ
 τὸ ἀκόμη σπουδαιότερο, τὴν καίρια συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν αἴσια γιὰ
 τοὺς λαοὺς τῆς ἀνθρωπότητος ἔκβαση τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων⁹.
 Καὶ αὐτὰ ὅλα, ὅπως καὶ ἄλλα, παρὰ τὰ πολλαπλὰ δεινὰ τοῦ ἑλληνικοῦ
 λαοῦ στὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀπότοκα, σὲ μέγα βαθμὸ, τῆς γεωπολιτικῆς δυσ-
 τοπίας τῆς χώρας καὶ τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς συγκυρίας.

Καὶ ἰσχύει πάντοτε ἡ γεωπολιτικὴ αὐτὴ δυστοπία, ὅσο καὶ ἂν ἡ
 γεωγραφικὴ θέση τῆς Ἑλλάδος ἐνέχει καὶ πλεονεκτήματα. Καὶ εἶναι
 σήμερα ὅσο ποτὲ ἄλλοτε δυσμενέστατη γιὰ τὴν ἴδια τὴν ἐπιβίωση τοῦ
 Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, μακροπρόθεσμα προπάντων, ἡ διεθνὴς πολιτικὴ
 συγκυρία, ἢ καὶ ἡ αὐριανὴ διαμόρφωση τῆς ἀνθρωπότητος.

Συμβαίνει ἐξ ἄλλου ὁ Ἑλληνισμὸς στὴν ἐποχὴ μας νὰ εἶναι θλιβερὰ
 συρρικνωμένος γεωγραφικά, δηλαδὴ περιορισμένος στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο
 καὶ μάλιστα μὲ χωροταξία κάκιστη.

8. Βλ. Const. Despotopoulos, *Grèce, 1821-1971* (Nancy, 1973), σελ. 8.

9. Βλ. Ἀλεξ. Δεσποτοπούλου, *Ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος στὴν ἔκβαση τῶν δύο
 παγκοσμίων πολέμων* (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν), 1992.

Ἡ σύγκριση πρὸς ὅ,τι συνέβαινε στὸν περασμένο αἰῶνα εἶναι ἀπογοητευτική. Στὶς ἀρχές καὶ ὡς τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα, οἱ Ἑλληνες σὲ ὁλόκληρη τὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου εἶχαν κοινωνικὴ θέση περιόπτη, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα λειτουργοῦσε ὡς γλώσσα παιδείας τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Καὶ στὶς πρῶτες δεκαετίες ἀκόμη τοῦ αἰῶνα μας ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνθοῦσε, μὲ τὶς ἐπιδόσεις του καὶ στὴν οἰκονομία καὶ στὰ γράμματα, ἔξω ἀπὸ τὰ κρατικὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος, σὲ πόλεις ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Σμύρνη, ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἄλλες.

Σήμερα, ἡ ἐξελλαδικὴ αὐτὴ ἀκμαία παρουσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ὑπάρχει πιά. Καὶ ὅσο καὶ ἂν ἐνισχύθηκε πολύτιμα, ἢ καὶ σωστικά, ἢ Ἑλλάς, κλεισμένη στὰ κρατικὰ σύνορά της, μὲ τὴν πολλαπλὴ σ' αὐτὴν μετάγγιση τὸ 1922, ἀλλὰ καὶ ὕστερα, δυνάμεων τοῦ ἐξελλαδικοῦ Ἑλληνισμοῦ¹⁰, ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἀκμαίου αὐτοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποτέλεσε ὑπέρομετρα βαρὺ τίμημα γιὰ τὴν πολύτιμη αὐτὴ ἐνίσχυση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικράτειας.

Ἄν ἡ πολιτικὴ ἡγεσία τῆς Ἑλλάδος πρὶν ἀπὸ ἐξήντα καὶ πλέον χρόνια φάνηκε νὰ στέργει τὴ σύμπτυξη ἢ ἔστω συσπείρωση τῶν Ἑλλήνων στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο, κάτι ἐκφρασμένο τότε καὶ μὲ στίχους τοῦ Παλαμᾶ «Πολίτες ἄς τὴ χτίσουμε κι' ὀπλίτες ἐδῶ καὶ ὄλοι τοῦ ὀνειρίου ἐδῶ τὴν Πόλη καὶ τὴν Ἁγία Σοφιά», ἡ ἀπόφαση αὐτὴ εἶχε ὑπαγορευθεῖ ἀπὸ ἐγκαρτέρηση πολιτικὴ ὡς ἀναγκαία προσαρμογὴ στὴν τότε ἤδη στυγνὴ πραγματικότητα.

Ἐκτοτε, ὅμως, ἡ γεωγραφικὴ συρρίκνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποτελεῖ καθεστῶς, καὶ ὑπάρχει μόνον, σὰν ὑποκατάστατο κάπως τοῦ μείζονος ἐκείνου Ἑλληνισμοῦ, ἂν καὶ σὲ πολὺ χαλαρότερη λειτουργία πρὸς τὸ Ἔθνος, ἢ ἀθρόα παρουσία Ἑλλήνων ἢ ἀπλῶς ὁμογενῶν στὴν Αὐστραλία καὶ στὴν Ἀμερικὴ ἢ καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ὑδρογείου. Καὶ ἀναμ-

10. Βλ. Κωνστ. Δεσποτοπούλου, Κλέη καὶ πάθη τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ, (Ἀνάπτυπο ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Τόμος 67, 1992, Τεῦχος Β'), σελ. 4, 15 (σελ. 654, 665, στὸν Τόμο).

φίβολα επιβάλλεται πᾶσα μέριμνα, με συνέχεια και συνέπεια, για να διατηρείται ἡ ἐνεργότερη δυνατὴ σχέση τους με τὴν Ἑλλάδα, ὥστε ν' ἀνήκουν πραγματικά στὸν Ἑλληνισμό ὡς ζωντανὴ ἱστορικὴ ὄντοτητα.

Ἄς θυμηθοῦμε ἤδη ὅ,τι ἔλεγε ὁ Περικλῆς στοὺς Ἀθηναίους : «τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῆ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν παρέδοσαν». Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐγκαύχηση γιὰ τὴν «ἀρετὴν» ὡς συντελεστὴ κύριο γιὰ τὴ διατήρηση ἐλεύθερης τῆς ἀθηναϊκῆς ἐπικράτειας, ἐπισημαίνεται καὶ ἡ ἀμιγῆς ἀπὸ αὐτόχθονες σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς ἐπὶ ἀδιάπτωτη σειρὰ γενεῶν.

Καὶ τὸ ἐρώτημα ἔρχεται αὐθόρμητα: Ὁ σημερινὸς ὑπερπληθυσμὸς τῆς Οἰκουμένης ἀπὸ ἀνθρώπους κάθε φυλῆς, ἡ βαριὰ οἰκονομικὴ ἔνδεια πλήθους λαῶν, ἡ φήμη τῆς εὐμάρειας τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, διαδομένη καὶ σ' αὐτούς, ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἰδεολογίας τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων καὶ οἱ πρακτικὲς συνέπειές της, αὐτὰ ὅλα δὲν σημαίνουν γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ὡς ἀκραία χώρα τῆς Εὐρώπης, τὸ ἐνδεχόμενον σύντομα νὰ ὑποστεῖ ἀθρόα εἰσβολὴ ἀλλοεθνῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὶς πτωχότερες χώρες τῶν ἄλλων ἡπείρων, ἀλλοιωτικὴ σὲ μέγα βαθμὸ τῆς ἐθνικῆς ὁμοιογένειας τοῦ πληθυσμοῦ της, ὥστε βαθμιαῖα νὰ ἐπέλθει ἀφελληνισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος; Τὸ πρόσφατον γινόμενον τῶν λαθρομεταναστῶν ἀποτελεῖ μικρὸ προμήνυμα.

Πρόβλημα ὁμως τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἐμφανίζεται καὶ γιὰ χώρες ἄλλες τῆς Εὐρώπης ἢ καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Ἀπλῶς ἰδιαίτερη δεξυτέτα γιὰ τὴν Ἑλλάδα προσδίδει σ' αὐτὸ ἡ ἀκραία γεωγραφικὴ θέσις της. Ἄς ἐλπίσουμε, ὅτι ἐγκαιρὰ θὰ ὑπάρξει ὀρθὴ λύσις του σὲ οἰκουμενικὴ διάστασι, με σεβασμὸ καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Ἐννοῶ ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα τὴν ἀποτελεσματικὴν μέριμνα τῶν ἀναπτυσσόμενων πλούσιων κρατῶν γιὰ τὴν ἐγκαιρὴν ἀνάπτυξιν τῶν φτωχῶν περιοχῶν τῆς Οἰκουμένης, ὥστε οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν αὐτῶν νὰ μὴ χρειάζονται πιά τὸν ἀθρόον ἐκπατρισμὸν πρὸς διαφυγὴν ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα.

Ἄλλὰ ὁ κίνδυνος γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἢ εὐρύτερα τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι αὐτὸς μόνον.

Στὴν ἐποχὴ μας, ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ δυναμισμοῦ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας συμβαίνει ἤδη νὰ προβάλλουν ἔντονες οἱ προσπάθειες γιὰ διάπλαση εὐρύτατων πολιτικῶν ἐνοτήτων, συμπεριληπτικῶν πολλῶν, ἐθνικῶν ἕως τῶρα κρατῶν. Καὶ ὁ σκοπὸς τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν εἶναι ὄχι μόνον ἡ ἀποτροπὴ τῶν πολέμων, ἀλλὰ προπάντων ἡ ἀντιμετώπιση πρωτόφαντων καταστάσεων καὶ τάσεων μὲ ὑπερεθνικὴ ἔκταση καὶ σπουδαιότητα, ἣ καὶ μὲ ὀριακὴ σχεδὸν κρισιμότητα γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀνθρωπότητας.

Συμβαίνει, ὅμως, ταυτόχρονα, καὶ σὲ ὀξύτερη ἀντινομία πρὸς τὴν ἐπιταγὴ τῶν καιρῶν, ὀρισμένα κράτη νὰ εἶναι προσδεμένα στὴν ἀναχρονιστικὴ πολιτικὴ τῆς δυναμικῆς ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν γειτονικῶν λαῶν καὶ τῆς προβολῆς ἐδαφικῶν διεκδικήσεων.

Ὁ Ἑλληνισμὸς, λοιπόν, ὑπέχει τὸν ὀρατὸ κίνδυνον ἀπὸ τὴν ἀναχρονιστικὴ αὐτὴ πολιτικὴ γειτονικοῦ τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ τὸν μὴ ἐξ ἴσου ὀρατὸ κίνδυνον ἀπὸ τὴν ἔνταξή του ἰδιαίτερα στὴν ὑπὸ διάπλαση Ἑνωμένη Εὐρώπη, δηλαδὴ νὰ ἀπορροφηθεῖ στὴν εὐρυδιάστατη καὶ πολυδύναμη χοάνη της.

Πρόδηλο εἶναι, ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς σήμερα γιὰ νὰ ἐπιβιώσει χρειάζεται νὰ μεγαλοργεῖ σὲ ὅλα τὰ πεδία.

Προϋπόθεση γιὰ νὰ μεγαλοργεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς σήμερα σὲ ὅλα τὰ πεδία εἶναι ἡ ἀδιάλειπτη πρώτιστα ὁμοψυχία καὶ ἡ ἔμπρακτη ἀλληλεγγύη ὄλων τῶν Ἑλλήνων, εἴτε ζοῦν συγκεντρωμένοι στὸν Ἑλλάδικὸ χῶρον ἢ στὴν μεγαλόνησο Κύπρο εἴτε ζοῦν σὲ ἄλλες Χῶρες τῆς Οἰκουμένης. Καὶ ἡ ἔμπρακτη αὐτὴ ἀλληλεγγύη σημαίνει πρόθυμη πολιτικὴ στρατεύση, ὅταν χρειάζεται, ἀλλὰ καὶ πρόθυμη χορηγία ὑπὲρ κοινωφελῶν σκοπῶν, γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴ διάδοση τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ γιὰ τὴν κάλυψη βιοτικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Χρειάζεται ὅμως προπάντων νὰ σχεδιάζεται ἡ ἐλληνικὴ πολιτικὴ μὲ προοπτικὴ μακροδιάστατη, καὶ μὲ ἀκέραιη ἐπίγνωση τῶν ἀξιῶν, τῶν δυνατοτήτων καὶ τῶν κινδύνων, καὶ μὲ διάγνωση τῶν ὑπαγορεύσεων τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, τοῦ «καιροῦ», ὅπως ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι. Πρέπει ἄρα οἱ

«Ἕλληνες πολιτικοὶ νὰ ἔχουν ἀδαμάντινο ἦθος ἀλλὰ καὶ μεγαλεπήβολο πνεῦμα.

Χρειάζεται γενναία καὶ λογισμένη κοινωνικὴ πολιτικὴ, ἀπαραίτητη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν αὐταξία της, καὶ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς. Ἐὰς μὴ λησμονοῦμε τὴ διαβρωτικὴ τῆς ἐθνικῆς συνοχῆς συνέπεια τῆς κοινωνικῆς ἀναληθείας, τῆς κακῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς, τῆς προκλητικῆς χλιδῆς καὶ τρυφῆς τῶν ἀνάξιων τυχὸν κατόχων τοῦ πλούτου.

Χρειάζεται ἀδιάκοπη δημιουργία πλούτου, καὶ ἠθικὴ ἀκόμη ἐπιβράβευση τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρο τῆς χρηστότητας καὶ στὴν ἀπόκτηση καὶ στὴν χρῆση του. Ἄλλοίμονον, ὅμως, ἂν ὁ ἰδιωτικὸς πλοῦτος ἐπιβληθεῖ ὡς ὑπατὴ ἀξία στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Πλάτων ἤδη ἔχει ἐπισημάνει τὶς ἠθικὰ διαβρωτικῆς, ἀλλὰ καὶ διαλυτικῆς τῆς συνοχῆς τῆς κοινωνίας, συνέπειες τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς ἀξιολογίας (Πολιτεία 550e, 553a)¹¹. Ἐὰς συγχωρηθεῖ, ὅτι ἐπιμένουμε στὴν ἐκκλῆση γιὰ ἐξηθίκευση τῆς ἐλληνικῆς σημερινῆς κοινωνίας. Αὐτὴ θὰ συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ζήλου γιὰ ἐργασία ὄλων τῶν ἐργαζομένων, καὶ τῶν ἀπλῶν ἡμερομίσθιων καὶ ἄλλων μισθωτῶν, δηλαδὴ μεγάλῃς μερίδας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, κατὰ ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, ὥστε νὰ ὑπάρχει ἀνταγωνιστικὴ στὸ διεθνεῖ οἰκονομικὸ στίβο.

Χρειάζεται ἀκόμη δραστικὴ δημογραφικὴ πολιτικὴ, ὥστε νὰ ἐπανορθωθεῖ ἡ ἄθλια κατάσταση τοῦ ἐλλοδικοῦ χώρου, μὲ τὴν πληθυσμιακὴν συμφόρηση καὶ οἰκολογικὴ ἄρα ὑποβάθμιση τῆς περιοχῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μὲ τὴ συνδρομὴ της πληθυσμιακὴ ἀποφίλωση πολλῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ προσπάντων χρειάζεται ἡ ἅπαντὴ μέριμνα γιὰ τὴν ἀμυντικὴν ἐτοιμότητα πρὸς περιφροσύνη τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, ὅσο καὶ ἂν αὐτὴ συνεπάγεται βαρύτερες οἰκονομικῆς θυσίες, μειωτικῆς τῶν δυνατοτήτων

11. Βλ. Κωνστ. Δεσποτοπούλου, *Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος* (Ἐκδόσεις Παπαζήση), 1980, σελ 150 κ.ἐπ.

για την ανάπτυξη της οικονομίας και για τη γενναία κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, ὅπως καὶ τῆς εὐρύτερα ἐννοημένης παιδείας.

Ἦπατο μέλημα, ὅμως, τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς πρέπει νὰ εἶναι ἡ παιδεία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, κατ' ἐξοχὴν ἀποφασιστικὴ, ἂν εἶναι ὀρθὰ προγραμματισμένη, γιὰ τὴν περίσωση μακροπρόθεσμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ θὰ εἶναι ὀρθὰ προγραμματισμένη ἡ παιδεία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἂν δὲν παρασυρθεῖ ἀπὸ ἄμετρη ἐπιδίωξη τοῦ λεγόμενου ἐκσυγχρονισμοῦ, ἀλλὰ, ταυτόχρονα πρὸς τὴν ἔλλογη ἐπιδίωξη τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, παραμείνει στραμμένη πρὸς τὴν ἀφθιτὴ πηγὴ τῆς ἀθηντικῆς ἀνθρωπιστικῆς γραμματείας, δηλαδὴ τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαίῳθεν πνευματικῆς κληρονομίας. Ἄς συνεχισθοῦν οἱ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς τῶν Ἑλλήνων σὲ χῶρες προαγμένης ἐπιστημοσύνης καὶ τεχνικῆς, γιὰ κλάδους τῆς ἐπιστήμης δίχως ἰδιαίτερο ἐθνικὸ χαρακτῆρα. Πρέπει νὰ παύσει ὅμως τὸ ἀπογοητευτικὸ φαινόμενο σπουδῶν τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀλλοδαπὴ μὲ ἀντικείμενο τὴν κλασσικὴ ἐλληνικὴ φιλολογία, τὴ φιλοσοφία, τὴν Ἱστορία, τὴ λεγόμενη πολιτικὴ ἐπιστήμη¹².

Φιλοσοφία, Ἱστορία καὶ πολιτικὴ ἐπιστήμη ἔχουν βαθύτατες καὶ γονιμώτατες ρίζες στὴν ἐλληνικὴ παράδοση. Μάλιστα οἱ πνευματικὲς αὐτὲς ρίζες ἔχουν καθιέρωση οἰκουμενικὴ, ἀλλὰ πρῶτιστα εἶναι παλλὰδια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πολύτιμα γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του, ἰδιαίτερα σήμερα.

Παλλάδιο ἐπίσης, πολύτιμο κατ' ἐξοχὴν γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶναι ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ πνευματικώτερη γλῶσσα τῆς ἀνθρωπότητος. Μὲ αὐτὴν ἰδιαίτερα κατόρθωσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες τὴν ἐθνικὴ τους αὐτοσυνειδησία καὶ ὕστερα τὴν εὐρύτατη διάδοση τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν τους, καὶ σὲ Δύση καὶ σὲ Ἀνατολή.

Μὲ τὴν ἔξοχη αὐτὴ «μουσικιώτατη καὶ γονιμώτατη γλῶσσα, ποὺ δίνει κορμὶ στὶς φιλοσοφικὲς ἀφαιρέσεις καὶ ψυχὴ στὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων», ὅπως ἔγραψε ὁ Gibbon, χορήγησε τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος στὶς

12. Βλ. Κωνστ. Δεσποτοπούλου, *Δοκίμια* (Ἐκδόσεις Βιβλιοπωλείου τῆς Ἑστίας), 1986, σελ. 15 κ.ἐπ.

γλώσσες τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης τίς πρόσφορες λέξεις γιά τήν ἔκφραση τῶν βασικῶν ἐννοιῶν καί λειτουργιῶν τοῦ πνευματικοῦ βίου. Αὐτή ὁμως, ἡ θεσπέσια γλώσσα, ἱερὸ κειμήλιο καί ζεῖδωρο νόμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, παραμελεῖται σήμερα καί φτωχαίνει στόν ἴδιο τόν ἐλλαδικό χῶρο. Πρὸς τὸ ἄθλιο αὐτὸ φαινόμενο παρακμῆς πρέπει νὰ ἀντιδράσῃ οἱ πάντες ἐπίμονα καί μεθοδικά. Πρέπει νὰ ἀναστηλώσῃ τὸ γόητρο τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας μέσα ἤδη στή χώρα μας καί νὰ ἐπιδοθῇ στή μεγάλη ἐθνική προσπάθεια γιά διάδοσή της ἀνά τήν Οἰκουμένη. Πρέπει νὰ ἀξιῶσῃ ιδιαίτερα νὰ διδάσκεται ἡ ἐλληνική γλώσσα καί εἰδικά ἡ ἀπτική διάλεκτος, σύνδρομα πρὸς τὴ λατινική, στὰ σχολεῖα μέσης παιδείας ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης, ὡς κοινὸς παρονομαστὴς παιδείας ὄλων τῶν Εὐρωπαϊῶν.

Γιὰ τήν θλιβερώτατη ἐθνικὰ συνέπεια τοῦ γλωσσικοῦ τυχόν ἀφἑλλητισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἀξίζει, πιστεύω, νὰ ἀκουσθεῖ ἡ ἀφήγησις ἀρχαίου Ἑλληνοῦ σχετικὰ μὲ τοὺς Ποσειδωνιάτες (Ἐπιγράμματα ἸΔ' 632 α): «Ποσειδωνιάταις τοῖς ἐν τῷ Τυρρητικῷ κόλπῳ κατοικοῦσιν συνέβη τὰ μὲν ἐξ ἀρχῆς Ἑλλήσιν οὖσιν ἐκβεβαρβαρῶσθαι Τυρρηνοῖς (ἢ Ρωμαίοις) γεγονόσι καί τήν τε φωνὴν μεταβεβληκέναι τά τε λοιπὰ τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἄγειν δὲ μίαν τινὰ αὐτοῦς τῶν ἑορτῶν τῶν Ἑλληνικῶν ἔτι καί νῦν, ἐν ἧ συνιόντες ἀναμιμνήσκονται τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ὀνομάτων τε καί νομίμων καί ἀπολοφύραμενοι πρὸς ἀλλήλους καί ἀποδακρύναντες ἀπέρχονται».

Καί πρέπει, ἐξ ἄλλου, νὰ καταστῇ καί πάλιν ἡ Ἑλλάς, ἔστω μετὰ κάποια χρόνια, περίοπτο σπουδαστήριον γιά τὴ σπουδὴ τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης καί τῆς κλασσικῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, ὅπου νὰ προσέρχονται σπουδαστὲς ἀπὸ διάφορες χῶρες τῆς Οἰκουμένης. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι καί στὰ χρόνια τῆς Ρωμαιοκρατίας οἱ ἐπίδοξοι ἐκλεκτοὶ ἄνδρες τῆς Ρώμης σπούδαζαν στήν Ἀθήνα καί στή Ρόδο καί στή Μασσαλία, ὅπου Ἑλληνες καθηγητὲς δίδασκαν σὲ γλώσσα ἐλληνική.

Σήμερα ἐπίσης, ὅποια καί ἂν ὑπάρξῃ αὔριο ἢ ἀργότερα ἡ πολιτικὴ διαμόρφωσις τῆς ἀνθρωπότητος, βέβαιον παραμένει ὅτι ἡ γνήσια ἐλλη-

νική παιδεία εἶναι καὶ θὰ εἶναι τὸ ἔσχατο ὄχνηρό τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τοῦ οἰκουμενικὰ πολύτιμου ἀνθρωπισμοῦ.

Στὶς ἐρχόμενες δεκαετίες, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ θὰ εἶναι ἀπεγνωσμένος, καθὼς ὅσο ποτὲ ἄλλοτε θὰ διεξάγεται ὑπὸ δυσμενέστατους ὄρους ἀντίκρου σὲ πολλαπλὲς ἀντιξοότητες. Ἡ ἀποτυχία ὁμως τοῦ καλοῦ αὐτοῦ ἀγώνα δὲν εἶναι κάτι ἀδύητο. Ἄρκεϊ νὰ ἐμπνέεται ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπὸ τὶς μεγάλες ὄρες τῆς Ἱστορίας του καὶ ἀπὸ τὶς μοναδικὰς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἐξαίσιες ὑπηρεσίαις του.

Ἄς ἤχοῦν στὴ συνείδησή μας ἐμπνευστικά, σὰν μηνύματα αἴσια γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ στίχοι τῆς Ἰλιάδας: «ἀλλὰ καὶ ὡς μάργαντο ἀρήιοι υἱεὶς Ἀχαιῶν», «καὶ τότε δὴ ρ' ὑπὲρ αἴσαν Ἀχαιοὶ φέρτεροι ἦσαν», ὁ πρῶτος ἐκφραστικὸς τῆς ἐμμονῆς στὸν Ἀγώνα ὑπὸ τοὺς δυσμενέστατους ὄρους, ὁ δεύτερος ἐκφραστικὸς τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἥρωισμοῦ νὰ ὑπερνικήσῃ καὶ τοὺς ὀρισμοὺς τοῦ πεπρωμένου, δηλαδὴ νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὄρια τῶν ὑφισταμένων ἢ ἔστω κοινὰ παραδεκτῶν δυνατοτήτων.

Εἶναι δύο ὑπαγορεύσεις τῆς Ἐλευθερίας, ὅπως ὑπάρχει ὡς ἠθικὸ γέρας τοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων.